

## هند شرقی پاسدار فرهنگ، دانش و هنر ایرانی

○ پرفسور شعیب اعظمی

استاد بازنشسته جامعه ملیه اسلامی، دهلی نو

پادشاهان و حاکمان مسلمان هند از آغاز حکومت خود تا سال ۱۸۵۷ که انگلیس‌ها بساط حکومت آنها را برچیدند، از زبان و ادبیات فارسی سرپرستی نمودند. غزنوی‌ها، مملوک‌ها، خلجی‌ها، تغلقیان، لودی‌ها و تیموریان هندی، همه این خانواده‌های شاهی از حامیان زبان فارسی بودند و در نتیجه تشویق آنها تعداد زیادی از شعرا، نویسندگان و علما و عرفا از مناطق مختلف جهان اسلام به ویژه ایران به هند منتقل شدند.

پایتخت‌های این پادشاهان مثل لاهور، ملتان، دهلی و آگره مراکز بزرگی بودند که در آنجاها شعرا و نویسندگان فارسی به تعداد زیادی سکونت داشتند و به ترویج فارسی در شبه قاره اشتغال می‌ورزیدند. علاوه بر این شهرهای معروف، شهرهای دیگری در کنار رودگنگ مثل بنارس، غازی‌پور، جونپور، عظیم‌آباد (پتنای فعلی)، اله‌آباد، کره، و مانکیپور هم به شکل مراکز بزرگ فرهنگ هند و ایرانی درآمده بودند، شعرا، نویسندگان، علما و عرفا که همزمان با لشکرکشی‌های پادشاهان مسلمان در این مناطق و بعد از تسخیر آنها به دست این پادشاهان، به این شهرها رسیدند، مدرسه‌ها، خانقاهها، حوزه‌های علمی، مساجد و کتابخانه‌ها را رونق بخشیدند.

سید مسعود غازی ملک السادات از اعیان علمای سادات ترمذ (در ازبکستان فعلی) در دوره حکومت فیروز شاه تغلق (م: ۱۳۸۸/۷۹۰) بنای شهر غازی‌پور را به اسم

خود نهاد. شجره منظوم سادات حسینی این پیش آمد را به اثبات می‌رساند. ابیاتی چند از این شجره را می‌آوریم:

ز فرمان سلطان به تخریب اعدا رسیده در این سرزمین آن هنرور  
چهل شخص بودند از همراهانش همه غازیان شجاع و دلاور  
چو کشته شد آن راجه جوریشه ته تیغ گشتند کفار یک سر  
بسی آفرین کرد شاه جهان (جهانگیر؟) به مسعود غازی شه نیک اختر  
به تهذیب آراست شهر فتن را شه غازی از فضل یزدان داور  
به غازی پورش نام کرد آن شه دین عمارات عالی مکانات برتر  
همیدان که از هجرت شاه مُرسِل بده هفصد و نیز سی سال دیگر  
۷۳۰ هجری

مسلمانها با اله آباد از زمان حملات غزنوی‌ها به این شهر آشنا بودند و در این شهر سکونت داشتند و به نساجی اشتغال می‌ورزیدند، ولی در دوره سلطنت همین فیروز شاه مسجدی در این شهر ساخته شد. یکی از همراهان سید مسعود سالار غازی به نام بتو دستور داد که مسجدی در این شهر ساخته شود. ابن ضیا که عالم دین بود، اساس این مسجد را به دست مبارک خود نهاد که قطعه زیر بدان گواهی می‌دهد:

بعهد دولت فیروز شاه قلعه گشای اساس مسجد بتو شهید بریایی  
بنا نهاد عالم دین ابن ضیای بسال هفصد و هفتاد و نه زعون خدای

۷۷۹ هجری

فیروز شاه تغلق پادشاهی مردم دوست بود. او کارهای زیادی برای رفاه عموم مردم در سراسر قلمرو حکومت خود انجام داد. مساجد، روضه‌ها و غیره از دهلی تا بنگال ساخته شدند. در مشرق هند دو شهر دیگر به نامهای ظفرآباد و جونپور را به نامهای دو برادر خود آباد ساخت، ظفرآباد اردوگاه بزرگ نظامی فیروز شاه بود. قلعه‌ها، حصارها و

بناهای دیگر در آنجا ساخته شده بودند ولی این شهر رونق خود را بزودی از دست داد و جونپور رو به پیشرفت نهاد. جونپور در آن زمان بعد از دهلی پررونق‌ترین شهر هند به شمار می‌آمد ابراهیم شاه شرقی (۸۴۴-۸۰۴/۱۴۴۰-۱۴۰۲) برای آبادان ساختن این شهر مساعی بلیغی به خرج داد. مسجدی که خواجه جهان ملقب به ملک الشرق یکی از امرای تغلقیه در این شهر ساخته بود و لودی‌ها آن را خراب کرده بودند، به دستور ابراهیم شاه شرقی تعمیر شد و شکوه خود را باز یافت. تیموریان هندی از بابر تا اورنگ‌زب پرچمدار زبان و ادب فارسی و هنرهای زیبا بودند. شاهجهان پادشاه تیموری، نظر به اهمیت ادبی و هنری جونپور، این شهر را به شیراز هند ملقب نموده بود. شهر جونپور را، دهلی ثانی، دارالعلم و دارالامان هم می‌خواندند.

این شهر در ۷۷۲ هجری به دست فتح خان شهزاده فیروز شاه تغلق به یاد جونا شاه (محمد بن تغلق ۷۲۵ تا ۷۵۱ هجری) بنا گردید و قبل از تیموریان هندی مرجع خاص و عام و دانشمندان و عالمان و شعرا و هنروران شده بود، به قول ملا محمد اصفهانی، شهنشاه ایران ظهماسب، در نخستین ملاقات با همایون سلطان هند، درباره فضیلت جونپور از او سؤال کرد و چون از کثرت دانشمندان در آنجا آگاه شد بر ویرانی و عقب ماندن شهر شیراز متأسف گردید و همان روز به کار پردازان سلطنت، دستور داد تا به تعمیر شهر شیراز پردازند و در تعظیم و توقیر علمای آنجا بکوشند. در شهر اصفهان و حوالی آن نیز مدارس و خانقاه‌ها بنا نمود<sup>۱</sup>.

علمای معروف مثل شمس‌الدین اودی، علاء‌الدین نیلی، فخرالدین شافعی، شیخ الاسلام فریدالدین اودی، شاه قدوة‌الدین، شاه اسرایلی اودی، مریدان شیخ شهاب‌الدین بن محمد سهروردی، سید راجه حامد شاه، نظام‌الدین فرغانی، صمصام‌الدین فرغانی، مولانا بدرالدین اودی حنفی، شرف‌الدین یحیی منیری، مولانا

۱- تذکره علمای هند، ص ۷۷.

نظام‌الدین ظفرآبادی اودی، شیخ نصیرالدین اودی، شمس‌الدین سراج اخی در بنگاله، مولانا علاءالدین دهلوی، مولانا شرف‌الدین لاهوری، قاضی نصیرالدین گنبدی، شیخ محمد عیسی دهلوی، شیخ محمد یحیی تاج، قاضی شهاب‌الدین دولت‌آبادی، شاه الغوث گرم دیوان، سید جهانگیر اشرف سمنانی. مفتی محمد ابوالقبا کرمانی، سید عثمان شیرازی، درویش، قاضی نظام‌الدین گیلانی، افضل‌العلماء ملاً بهرام، مولانا اله‌داد جونپوری و غیرهم در اینجا زندگی کردند و آثاری مثل تحفة الهند، شیر و شکر، حاشیة هندی، بحرالمواج، فتاوی ابراهیم شاهی، شرح عضدی، شرح عوارف المعارف و شرح فصوص الحکم، ملفوظات جامع نظام‌الدین یمنی، تألیفات قاضی شهاب‌الدین دولت‌آبادی و منیری و سمنانی بر جای گذاشتند. حضور این علما و آثار گرانباشان باعث شد مدرسه‌های زیادی در اطراف و نواحی شهر غازیپور و جونپور و بنارس و اله‌آباد و عظیم‌آباد برپا شود. صاحب کتاب علم و علما در دیار پورب مولانا قاضی اظہر مبارکپوری می‌نویسد:

"در اندک ایام از یمن قدوم مولانا علاء‌الدین دهلوی چهل و چهار مدرسه در شهر جونپور و حوالی آن از مدرّسان و طالبان علم آراسته شد. مناطقی همچون سرای میر، نظام‌آباد، چریاکوت، غازیپور، محمدآباد، مبارکپور، مئو، سکندرپور، جهان‌آباد، یوسف‌آباد، عظیم‌آباد و غیره به اعتبار مدارس معروف و استادان نامور شهرت یافتند. بعضی از حوزه‌های علمی این ناحیه عبارتند از:

- ۱- مدرسه ملک‌العلماء قاضی شهاب‌الدین دولت‌آبادی (۸۴۹ هجری).
- ۲- مدرسه مولانا الله‌داد (۹۲۳ هجری).
- ۳- مدرسه ملاً محمود صاحب شمس بازغه.
- ۴- مدرسه ملاً محمد شیخ محمد ماه.
- ۵- مدرسه ملاً معمور.

- ۶- مدرسه ملاً محمد اعلی.
- ۷- مدرسه میر محمد ملیح.
- ۸- مدرسه ملاً صدر جهان (۱۱۹۰ هجری).
- ۹- مدرسه معین‌الدین حکاک.
- ۱۰- مدرسه استادالملک (۱۰۶۲ هجری).
- ۱۱- مدرسه ملاً عبدالباری خضری (۱۰۲۶ هجری).
- ۱۲- مدرسه خانقاه مداریه ملاً مداری (۱۰۲۶ هجری).
- ۱۳- مدرسه ملاً شمس‌پور (۱۰۴۷ هجری).
- ۱۴- مدرسه ملاً شیخ محمد صادق (۱۰۶۴ هجری).
- ۱۵- مدرسه ملاً خلیل (۱۰۲۹ هجری).
- ۱۶- مدرسه ملاً جمیل (۱۰۲۳ هجری).
- ۱۷- مدرسه شیخ مشید (۱۰۵۹ هجری).
- ۱۸- مدرسه چشمه رحمت غازیپور.

به هر صورت ایالات شرقی هند خطه‌ای مردم خیز بود و دانشمندان و اهل کمال همواره از این نواحی برخاسته‌اند و به علوم اسلامی و زبان و ادبیات عربی و فارسی خدمات شایانی کرده‌اند.

مساجد، روضه‌ها، مدارس و خرابه‌هایی هم در جونپور وجود دارند که دارای کتیبه‌ها و الواح فارسی و عربی هستند و می‌توان تاریخ مستند و برجسته این شهر را بر اساس این کتیبه‌ها تألیف کرد. امام‌زاده‌ها و جماعتخانه‌هایی هم که در این دیار، در دوره نوابان اوده -مخصوصاً در دوره حکومت نواب برهان‌الملک سعادت علی خان نیشابوری و سادات حسینی در زمان اقتدار خود با تأثیرپذیری از مذهب شیعی بناگردید نیز قابل توجه است.



هند شرقی پاسدار فرهنگ، دانش و هنر ایرانی

مسلمانها در این مناطق به صنایع دستی و حرفه‌های گوناگون پرداختند. در سکندرپور عطر گلها کشیده می‌شود. جونپور هم برای روغن‌های مختلف، گل‌قند و عطرهای گل معروف است. ظروف گلی به سبکهای زیبا در نظام آباد ساخته می‌شوند که نظیری در سراسر هند ندارند.

صنعت پارچه بافی در مبارکپور، مئو و بنارس رواج دارد و پارچه‌های قشنگ در این شهرها بافته می‌شوند. از لحاظ نقشها این صنعت شاهد نفوذ ایرانی است.

خلاصه این که دیار شرقی هند سهم بزرگی در حفظ و گسترش فرهنگ هند و ایرانی داشته است و نمی‌توان از آن صرف نظر کرد و لازم است درباره شخصیت‌های بزرگی که از این منطقه برخاستند بررسی‌ها و مطالعات دقیق به عمل آید. شخصیت‌هایی همچون فاروق چریاکوتی، عنایت رسول چریاکوتی، شبلی نعمانی صاحب شعوالعجم، حمیدالدین فراهی، مولانا اقبال احمد خان سهیل که هم از سخنوران و عالمان سنی بودند و هم با انگلیسی‌ها به مبارزه پرداختند. در توصیف هند و اهل هند و حوادث آن و رهبران و سیاستمداران و آزادی خواهان آن شعرها سرودند.

ژورنال نگاه علوم انسانی و اجتماعی  
پرتال جامع علوم انسانی